

ФРАНКОЗНАВСТВО

Валерій КОРНІЙЧУК

ПОЕТ ПОЧУТТЯ І ПОЕТ ДУМКИ (Інтертекст політичної поезії Т. Шевченка й І. Франка)

Перу Івана Франка належить майже 70 наукових розвідок, статей, рецензій про життя і творчість Тараса Шевченка, про роль і місце поета в суспільно-політичній, духовній історії українського народу, у світовому літературному процесі. Першою спеціальною шевченкознавчою працею вченого стала велика стаття “Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка”, що була написана восени у 1881 р. у Нагуєвичах і опублікована в журналі “Світ”. Ця глибока, ґрунтовна розвідка, друга частина якої відома під назвою “Темне царство”, привертає нашу увагу насамперед тим, що в ній І. Франко називає свого геніального попередника першим політичним поетом у Росії, який показав “образці політичної поезії, показав також для всіх будущих поетів політичну дорогу, якою слід ступати на тім полі, та основу, з якої треба виходити” [т. 26, с. 139]. Така оцінка творчості Шевченка не випадкова. Вона логічно впливає з ідейно-політичних, естетичних концепцій, з тогочасної художньої практики Франка. Адже тоді вже на повний голос зазвучала перша струна його поетичної ліри — “бойові пісні”, що, на думку О. Білецького, були кращим зразком європейської політичної поезії останньої третини XIX ст.¹ Зацікавлення суспільно заангажованою творчістю Шевченка не згасало у Франка і надалі, про що свідчать його плани написання докторської дисертації: “Задумав я робити докторський екзамен з української літератури і на тему для дисертації вибрав Шевченків “Сон”, а

властиво: чим була в сучасній літературі й відки взялася політична поезія Шевченкова?” – писав він М. Драгоманову в лютому 1888 р. [т. 49, с. 144]. Але, на жаль, через несприятливу громадську й наукову опінію в Галичині, яка вимагала, за словами О. Огоновського, “щоб то була справді література, а не політика”, Франкові довелося замінити тему дисертації нейтральною, більш “прохідною”. Вчений був змушений відмовитися від “проскрибованої” поезії Т. Шевченка, а ще раніше – від дослідження літературного руху русинів 1848 р., де також “була тільки політика”, і навіть від “теми зовсім уже невинної з політичного боку – пісень церковних” [т. 49, с. 220]. Зрештою, він написав монографію про Івана Вишенського, що також викликала заперечення з боку консервативного “трона” львівської професури. І лише у Віденському університеті в 1893 р. І. Франко “із загальним відзначенням” захистив “аполітичну” дисертацію “Варлаам і Йоасаф – старохристиянський духовний роман і його літературна історія” та здобув престижний ступінь доктора філософії. Як повідомляла своїх читачів газета “Діло”, “коли би не минувність політична, то міг би був відбутися промоція *sub auspiciis imperatoris*” (під наглядом імператора. – В. К.)².

Проблеми спадкоємності в літературному житті, питання ідейно-естетичного впливу Тараса Шевченка на творчість Івана Франка частково висвітлювалися у працях О. Білецького, М. Бернштейна, Є. Кирилюка, Ю. Кобилецького, І. Пільгука, Є. Шабліовського, Я. Шуста та інших дослідників. При цьому вихідною все ж таки залишалася теза О. Білецького, що “Шевченко і Франко – це два різні явища української літератури”³. Вчений небезпідставно називав першого з них “поетом почуття”, а другого – “поетом думки”⁴. Однак глибше проникнення у художню тканину поетичних творів відкриває нові спільні грані образного мислення обох майстрів слова. Особливо помітні генетична і типологічна спорідненість образів, близькість світосприймання у невольничих віршах Шевченка і в тюремній ліриці Франка-Мирона, бо період “молодечого романтизму”, творчість Джеджалика мало чим нагадували “добу романтичного націоналізму”, народнопісенну стилістику Кобзаря. І лише різка зміна світоглядно-естетичних орієнтирів, безглузді арешти наблизили Франка до Шевченка, хоч Д. Донцов стверджує

їхню повну протилежність, відмінність психіки — відповідно індивідуалістичної, козацької і колективістської, селянської⁵.

Незвичні, а почасти й жахливі умови ув'язнення і заслання, насильницьке відторгнення двох найчільніших представників українського письменства від громадської, культурно-мистецької діяльності своерідно відбилися на характері естетичного освоєння світу, на внутрішній настроєвій гамі їхніх почуттів, ліричних переживань. Трагічна спільність долі, бунтарство, прометеїзм, оптимістична націленість на революційне перетворення суспільства, врешті, культ поетичної традиції — усе це не могло не вплинути на образне мислення, структуру художніх засобів, поезику творів загалом. Тому цілком закономірно, що в багатьох поезіях Франка виразно вчуваються Шевченкові ремінісценції, проявляється неприборканий дух Кобзаря.

Рідний край уявляється обох поетам гігантською сонною тюрмою. І від того власна неволя дрібніше в огромі “горя світового”, трагічної долі українського, та й не тільки українського народу. Шевченкове просторове сприйняття “незамкнутої тюрми” в Кос-Аральських степах мовби трансформується у Франковий образ “тюрми народів” — гнітючий символ державної тиранії як Австро-Угорської, так і Російської імперії. Звідси — ідентичне розуміння проблеми особистої свободи в естетичній свідомості митців. Пізнавши уроки “в'язенного дому”, Франко переносить характерні прикмети львівських Бригідок на всю державну поліцейсько-бюрократичну систему монархічної влади. Якщо першою, спонтанною реакцією поета-в'язня на своє прикре становище була тут за “вільним, веселим тим світом” [т. 1, с. 43], то з плином тюремного часу він перестає сумувати “за свободою, яка ніколи свобідна не була” [т. 3, с. 171]. Аналогічне світовідчуття властиве і Шевченкові, який “в неволі виріс меж чужими”⁶ і швидко “до решотки на вікні привик” [т. 2, с. 11], резонно вважаючи, що “в неволі тяжко, хоча й волі, сказати по правді, не було” [т. 2, с. 12]. Хоча, звичайно, в найінтимніших своїх переживаннях поет зізнавався найближчим друзям, зокрема Ганні Закревській, що “немає гірше, як в неволі про волю згадувать” [т. 2, с. 92].

Обох поетів обтяжують незмінність, застиглість буття, одноманітність, монотонність “тюремного” часу. Вимушена бездіяльність бентежить, ятрить їхні гарячі, енергійні натури.

І болісне Шевченкове сприйняття швидкоплинності марно втрачених літ, набридливої тяглості особистої неволі (“**Часи літами, Віками глухо потечуть**” [т. 2, с. 48], “**Неначе степом чумаки Уосени верству проходять, Так і мене минають годи...**” [т. 2, с. 160], “**Лічу в неволі дні і ночі, І лік забуваю. О Господи, як-то тяжко Тії дні минають**” [т. 2, с. 194], “**Нехай гнилими болотами Течуть собі меж бур’янами Літа невольничі**” [т. 2, с. 196] та ін.) мовби за інерцією передається Франковим. “нічним думам” (“**Щоб дні нам за днями безслідно минали...**” [т. 1, с. 43], “**Непереглядною юрбою Ідуть за днями дні мої, Так страшно одностайні всі, Як олов’яні хмари ті, Що звільна плинуть надо мною**” [т. 1, с. 46], “**Так важко, звільна хвиль, годин і днів Повзуть безбарвні, непроглядні стада!**” [т. 1, с. 47] “**Безкраї, чорні і сумні за ночами минають ночі...**” [т. 1, с. 48] і т. д.). Очевидно, в даному випадку мова йде не про прямі ремінісценції або безпосереднє запозичення образів (хоч їхня генетична спорідненість безсумнівна), а про типологічну то-тожність світовідчуття обох поетів в аналогічних межових ситуаціях. Але у творчості Франка, як і Шевченка, все-таки домінує не “сум нещастя”, а визвольна ідея, протест проти будь-якого гніту, віра в духовну міць свого народу. Тому більшість його “гратованих” віршів пройнята світлим, мажорним настроєм. Хвилевий песимізм перших днів неволі, що вилився у “сморбні пісні” та “нічні думи”, переборюють “всемогущий поклик весни” і “свіжі надії”. Поет творчо використовує шевченківську образну палітру, доповнюючи її характерними смисловими зв’язками. У думках-веснянках “Ей, думи золотії...” і “Думи, діти мої...”, написаних у коломийській в’язниці, немає й сліду песимістичного самоспоглядання, акцентування власного “я”. Навпаки, в алегоричній формі політичний в’язень підтримує слабших духом, плекає перші паростки національного відродження, агітує за активізацію просвітницької роботи серед українського люду. Закономірність духовного зв’язку коломийських творів з поезією Кобзаря засвідчує також вірш “Шевченко і поклонники”, у якому відбилася тогочасна суспільна атмосфера після відомого судового процесу над Франком і його товаришами. Місцеві псевдопатріоти, котрі настійно декларували в Галичині культ Шевченка і “всьому світові хвалились ... своїм співаком”, відсахнулися від молодих соціалістів — довгожданих “апостолів

правди і науки”, злякалися ідеалів свободи і справедливості, проголошених їхнім кумиром:

Ті, як нового гостя вздріли,

Позатикали вуха всі,

А то й в поліцію побігли,

Низькопоклонники твої [т. 2, с. 298].

З контрверсійним Шевченковим зізнанням “Караюсь, мучуся... але не каюсь!..” [т. 2, с. 36] духовно споріднений Франковий образ ліричного героя, готового взяти на себе усі болі людства, “сміло аж до смерти хрест важкий нести!” [т. 1, с. 54], страждати за велику ідею. А могутній імператив “Заповіту” “... вставайте; **Кайдани порвіте** І вражою злою кров’ю Волю окропіте” [т. 1, с. 268] відлунює у зверненні до народу-Наймита безапеляційним ствердженням: “Пропаде пітьма й гніт, **обпадуть** з тебе **пути**, і **ярма** всі ми **порвемо!**” [т. 1, с. 62]. Прикметно, що грізні заклики Шевченка наснажені “силою вогню, заліза і війни”, адже він сповідує кредо “людини меча”, а Франко – “людини плуга” (Д. Донцов). Тому автор “Наймита” віддає перевагу еволюційному розгортанню визвольного руху, його гасла не відзначаються особливою предметністю і войовничістю. Як відомо, сам І. Франко був чотири рази ув’язнений⁷. Для нього метафора “шарпатись у **путах**, гризти **крати**” [т. 1, с. 42] виявилася не тільки метафорою, а й виражала відчуття власного безсилля перед агресивною реальністю. Тут пригадується аналогічний шевченківський образ “І що робити взаперті? Якби **кайдани перегризти**, То гриз потроху б” [т. 2, с. 42].

Політичні програми обох поетів, синтезовані в мові ліричних творів, об’єднує спільна ідея боротьби зі світом зла й насильства. Вона базується на твердій упевненості в неминучій перемозі “закованих”, “убогих, нищих”, “оскорблених, унижених” “малих отих рабів німих”. Адже торжество історичної справедливості невідворотне. “Встане правда!” [т. 1, с. 246], “Встане Україна. І розвіє тьму неволі, Світ правди засвітить” [т. 1, с. 233], – провіщав Шевченко. “Трисне з-під зла й пересудів Правда жива на землі!” [т. 1, с. 56], – проголошував у “Думах пролетарія” молодий Франко. Пристрасний заклик з “Кавказу” “Борітеся – поборете, Вам Бог помагає!” [т. 1, с. 247], що має широку, загальнолюдську основу, мовби конкретизується у політичному посланні “Товаришам”: “Борітеся! Терпіть! По всій землі рівняйте стежку правді!” [т. 1, с. 58]. Обидва митці

розробляють також традиційну для політичної лірики тему тираноборства. Шевченко при цьому вдається до історичної проекції на тогочасний самодержавний лад: “О царю поганий, царю проклятий, лукавий, аспиде неситий!” [т. 1, с. 188] або ж “Бодай кати їх постинали, отих царів, катів людських” [т. 2, с. 80]. Франко ж розгортає конструкцію образу тирана від алегоризму до відкритої громадянської позиції, політичної заяви: “Я не люблю тебе, ненавижду, беркуте!.. Ненавиджу тебе за теє, що ти цар!” [т. 1, с. 63] чи нагадує своїм малодухим співвітчизникам: не пора “любити царя, що наш люд обдира...”⁸. Але естетична суть цих силогізмів одна – пристрасне заперечення сваволі, спопеляюча ненависть до “хребетносилих”, “невигласків”, сказаних деспотів, самодержавних владик.

Після розмитих, космополітичних малюнків боротьби за “щастя й волю всіх” мотив пробудження, національного воскресіння у поетичній творчості Франка сублімується у шевченківських ремінісценціях “своєї хати”, “своєї правди, і сили, і волі” [т. 1, с. 250]:

*Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяну-річки
Одна, нероздільна,
Щезнуть межі, що помежували
Чужі між собою,
Згорне мати до себе всі діти
Теплою рукою⁹.*

*Отсе рідня моя! Отсе моя держава,
Мої терпіння всі, моя будучність, слава:
Дністер, Дніпро і Дон, Бескиди і Кавказ,
Отсе, сини мої, мій чудний рай – для вас!
Любіть, любіть його! Судьби сповниться доля,
І швидко власть чужа пропаде з сього поля!
Не стане тих, що десь на вас наругу зводять,
І щезне сила їх, мов мгли нічні проходять¹⁰.*

Тепер І. Франко усе частіше звертається до постаті Т. Шевченка, відчуваючи у його творчості духовні джерела поезії “нової, енергійної дикції”. Образ Кобзаря стає для нього символом єднання Галичини з Наддніпрянською Україною, речником проблем національних і соціальних. Він пише кілька поменників

“В ХХІІІ-ті роковини смерті Тараса Шевченка”, “В двадцять п’яти роковини смерті Тараса Гр[игоровича] Шевченка”, “Могила Тарасова”. Йому здається, що дух Тараса, як Господь у старозавітній легенді про Мойсея, “наче той огненний стовп в пустині, йде перед гоненим народом України” [т. 2, с. 398]. Для нього Шевченко не “міф”, а велетенське дерево, “дуб степовий”, від якого “розрісся вже цілий могучий ліс” поборників “святої волі”. А ідейним ферментом майбутнього зриву послужить огненне слово Кобзаря: “в **слухний час** повернеш в Україну ще раз і збудиш громом своїх слів” [т. 2, с. 373].

Однак перша поїздка до Києва у 1885 р., зустрічі з членами “Громади”, знайомство з реальним станом українських справ охолодили оптимістичні сподівання І. Франка на близьке відродження рідного краю. Він побачив, що “люд, немов обдерта сиротина, поки що буде, в сумерку дріма і снить про **слухний час**” [т. 2, с. 398], а проводирі нації, які “раді б той люд піддвинути і повести до вільних, добрих діл”, не мають ні сил, ні запалу, ні віри, лиш “тремтять, ждучи ворожих стріл, над працею невольною зігнуті” [т. 2, с. 399]. У поета, розчарованого інертністю, апатією громадівців, знову з’явилося гірке усвідомлення невикористаної енергії народу, невдоволене почуття територіальної роз’єднаності: “**Слабі ми, батьку! По Кавказ від Сяну слабі, розбиті на атомів дріб!**” [т. 2, с. 400].

Відгомін шевченківських образів вчувається і у Франковій “моделі” світу, в художніх пошуках шляхів докорінної перебудови суспільства. У деяких творах спостерігаються паралельні образні структури, своєрідні перегуки провідних мотивів. Так, у віршах “Не нарікаю я на Бога...” Шевченка і “Гріє сонечко!..” Франка функціонують переосмислені народнопоетичні образи сівби і жнив, що ними охоче послуговувалася тогочасна демократична поезія:

У Шевченка:

Орю
Свій переліг — убогу ниву!
Та сію слово. Добрі жнива
Колись-то будуть [т. 2, с. 291].

У Франка:

Встань, орачу, встань!
Сій в щасливий час золоте зерно!

.....

Сійте в головах думи вольнії...

.....
Сійте! На пухку, на живу ріллю

Впадуть сімена думки вашої! [т. 1, с. 27].

Алегоричні образи сіячів “вольних дум” зустрічаються також у поезіях “Сіячам” М. Некрасова (“Сійте розумне, і добре і вічне, Сійте! Спасибі вам скаже довічнеє Руський народ...”)¹¹, “Гей, бики!..” С. Руданського (“Зоремо поле, Посієм ярее зерно, А спаде дощик, незабаром В землі пробудиться воно...”)¹², “До сіячів” П. Грабовського (“Де ви, правди всенародної Та братерства сіячі? Де ви, мислі благородної Тверді духом діячі?”)¹³ та ін. Проте підтекст мотиву сівби у Франка глибокий, виразніший. Повніше окреслений і образ сіяча, який несе “робучим людям” не лише волелюбні ідеї, а й готує їх до “великого бою за добро, щастя й волю всіх!” [т. 1, с. 27]. Це вже було нове розуміння естетичного ідеалу, який змінювався із розширенням світоглядних обривів молодого письменника, захопленого, мов неопіт, соціалістичною доктриною: “Ідеал майбутнього, понятій, оскільки можна, досконало і науково, мусить стати тим високим стягом, около котрого згромадяться сили робітничькі до великого бою...” [т. 45, с. 134].

В алегоричній формі сну бачать обидва митці картини щасливого, вільного життя на рідній землі. Так, у ліричному видінні “Мій раю зелений...” вчувається відгомін Шевченкового “Сну” (“На панщині пшеницю жала...”)¹⁴ – недосяжний, ефемерний міраж, затамована ідилія селянської душі. Сонна фантазія, зауважував І. Франко, “потрафить уявити нам такі образи, такі сцени і ситуації, яких ми в житті ніколи не бачили і не зазнавали” [т. 31, с. 74].

У Шевченка:

І сниться їй той син Іван

І уродливий, і багатий,

Не одинокий, а жонатий

На вольній, бачиться, бо й сам

Уже не панський, а на волі;

Та на своїм веселім полі

Свою-таки пшеницю жнуть,

А діточки обід несуть [т. 2, с. 235].

Але Франкова “модель” майбутнього формувалася під впливом

популярних серед радикальної молоді соціалістичних утопій, драгоманівської віри у справедливий громадський устрій. Тому мрія Шевченка про волю, про “своє веселе поле” доповнюється у Франка ідеєю колективної праці: “на прадідній ниві працюють поспів”.

У Франка:

*Як сонечко сяє!
Як вільно гуляє
По вільному краї
Мій погляд кругом!*

*Луги за ланами,
Село між садами
І мир між хатками,
Спокій над селом.*

*А люди щасливі,
Брати мов зичливі,
На прадідній ниві
Працюють поспів... [т. 1, с. 44-45].*

Переосмислені рецепції з Шевченкової медитації “О люди! люди небораки!..” зустрічаються у Франковій поезії “Бувають хвили — серце мліє...” з циклу “Скорбні пісні”. Ліричний герой приходить до думки про очищення, докорінну перебудову несправедливого світу. Він сподівається на допомогу якоїсь міфічної сторонньої сили, “хаосу”, що “перелама ... твердую скарлушу скріпкої землі” [т. 1, с. 41]:

У Шевченка:

*Чи буде правда меж людьми?
Повинна бути, бо сонце стане
І осквернену землю спалить [т. 2, с. 299].*

У Франка:

*І поглядом німої злости
Гляджу на небо й світ живий
І жду, що з земної утроби
Ось-ось прорвесь огонь страшний*

*І вмить спалить всю землю тую
З всіма неправдами її... [т. 1, с. 40-41].*

Від казкових образів цілющого зілля (“Місяцю-князю!..”), золотих яблучок (“Ідилія”) до всеочисної сили вогню (“Vivere memento!”, “Бувають хвили – серце мліє..”, “Вам страшно тої огняної хвили...”) – така еволюція Франкових “рецептів” оновлення старого світу.

*І наче золото в горнилі,
Сей світ очиститься зовсім,
І чиста, в невичерпній силі
Засяє правда й воля в нім [т. 1, с. 41].*

У цьому поетичному пророцтві помітні сліди з Шевченкової інвективи “І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...”:

*І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невичерпній
Тихо засіяє... [т. 1, с. 255].*

Політичну поезію Т. Шевченка та І. Франка пронизує прометеївське, альтруїстичне бажання служити людям, віддати їм “огонь в одежі слова”. Прикметно, що реалізується це прагнення за допомогою різних художніх засобів. Шевченко (і це характерно для його творчості останніх років) спирається на християнську міфологію:

*Благословенная в женах,
Святая праведная мати
Святого сина на землі...*

.....
*Молю ридajući, пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило... [т. 2, с. 219].*

Франко ж віддає перевагу фольклорним архетипам:

*Земле, моя всеплодющая мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою сильніше стояти,
Дай і мені!*

.....
*Дай і огню, щоб ним слово налити,
Душі стрясать громовую дай власть,*

*Правді служити, неправду палити
Вічну дай страть!* [т. 1, с. 28].

Біблійні сюжети перехресшуються у Шевченкових “Псалмах Давидових” і у Франковому циклі “На старі теми”. На їхній інтерпретації також відобразилися “дух часу”, нові суспільно-політичні умови, різне бачення естетичного ідеалу. Шевченко, переспівуючи 1-й псалом, окреслює проблему екзистенційного вибору митця й услід за старозавітним пророком прославляє громадянську чесність та моральну чистоту “праведних” і “добрих”:

*Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду,
І не стане на путь злого,
І з лютим не сяде* [т. 1, с. 258].

Франко, навпаки, заперечує філософію пасивного героя, який “в законі Господа любить і розмішляє о законі його день і ніч!” [Псалом 1, 1]. Його “блаженний муж” — “цілий чоловік”, котрий, усупереч Давидовій пораді, не зважає на несприятливі обстави, твердо виявляє своє “я”, мужньо відстоює власні життєві переконання, постійно дотримуючись раз і назавжди обраного кредо “semper idem”: “Против рожна перти, Против хвиль плисти...” [т. 1, с. 54].

*Блаженний муж, що йде на суд неправих,
І там за правду голос свій підносить,
Що безтурботно в сонмищах лукавих
Заціплі сумління їх термосить* [т. 3, с. 148-149].

Це ще й своєрідна запізніла “відповідь” М. Драгоманову, який дорікав колись поетові за намагання співпрацювати з “песиголовцями” (народовцями): “Ще Давид, хоч сам був великий джентльмен, сказав: “Блаженъ мужъ, иже не идетъ на совѣтъ нечестивыхъ”. Я думаю, що не буде в Вас добра ні в літературі, ні в політиці, поки Ваші прогресисти не зарубають собі на носі цього псалма!”¹⁴. Франко переімає слова пророка, викреслюючи з них лише заперечну частку, і з’являється “в сонмищах лукавих” образ контроверсійного героя, який, на думку Л. Голомб, виступає “своєрідним психологічним двійником Мойсея, тільки позбавленим його сумнівів та вагань”¹⁵.

Загалом у “Давидових псалмах” Шевченко дотримується сюжетної канви біблійного тексту і, послуговуючись його

амбівалентністю, тонко розставляє позацензурні акценти. У вірші “Пребезумний в серці скаже...”, що наслідує 52-й (53-й) псалом, поет наносить кілька виразних штрихів, що осучаснюють цілу поезію, надають їй яскравого політичного забарвлення:

Хто ж пошле нам спасеніє,

Верне добру долю?

Колись Бог нам верне волю,

Розіб'є неволю [т. 1, с. 260].

Франко у вірші “Говорить дурень, в серці своїм...” замість канонічної тези “Безумний каже в серці своїм: Нема Бога!” [Псалом 52, 1]¹⁶ пропонує цілком протилежне судження (“Говорить дурень в серці своїм: “Єсть Бог і єсть він Богом моїм!”), розгортаючи його у металогічну сповідь ліричного персонажа. Цей твір дослідники безпідставно вважали “одним з кращих зразків антирелігійної поезії Франка”¹⁷. Також різними виявилися в обох поетів інтерпретації 136-го (137-го) Давидового псалма. Шевченко сповідує ідею суспільної активності митця, котрий у годину лихоліття не повинен вішати на вербу орган, не повинен забувати в “далекій неволі” рідний Іерусалим, “нашу славу”, тобто стояти осторонь визвольної боротьби свого народу. Франко ж звертає увагу на психологічні аспекти проблеми рабства, яке століттями насаджувалось у душі його земляків. Ліричний герой безжально займається самокатуванням, самоїдством, тому що має “похилу, повзку, мов бур'ян, душу” і звик хилитися з дитячих літ перед своїми ворогами та всміхатися до них. Навіть воля не виводить його зі стану духовної прострації, бо залишився у нервах невольницький страх, запеклася страшна і непереборна думка: “Але кров моя — раб! Але мозок — мій раб!” Градація самознищення досягає апогею, коли найжахливіше прокляття Давида вавилонським жінкам (“Блажен, хто ухопить та порозбиває об скелю і твої немовлята!”; Псалом 136, 9), майже дослівно передане Шевченком (“Блажен! блажен! Тебе, злая, В радості застане І розіб'є дітей твоїх О холодний камінь; т. 1, с. 263), у парафразі Франка стає образом генної катастрофи:

Вавілонські жінки, відвернувшись, ідїть

І на мене здивовано так не глядїть!

Щоб не впало прокляття моє на ваш плід,

Не прийшлось би раба привести вам на світ.

*Вавилонські дівчата, минайте мене,
Хай мій вид співчуттям серце вам не торкне!*

*Щоби вам не судилась найтяжча судьба,
Найстрашніша клятьба — полюбити раба!* [т. 3, с. 159].

Під час “великої всесвітньої війни”, коли Підкарпаттям гуляв “Марс той огнисто-червоний”, у Франковій мілітарних віршах особливо помітні “сліди перечитання” політичних поем Т. Шевченка. Так, рольова поезія “Інвазія” (1915) за своїм сатиричним пафосом, облудністю “аргументів” загарбників сягає найгостріших уступів “Кавказу”, хоч, звичайно, не може зрівнятися з цим твором художньою силою і вправністю:

*Несемо вам, чого у нас так много —
Великих слів, військ, амуніції,
Кличів всесвітніх і амбіцій —
“І більш нічого?”¹⁸*

Між обома поезіями помітні яскраві, вражаючі перегуки, подібні образні парадигми: “Ви ще не видали такого сала, сахару, як в нас...” — “ми навчим, почому хліб і сіль почім!”; “Відвідайте Тотьму, І Томськ, і Омськ, Іркутськ, Якутськ, Валдай І розкіш острогів, тайги спасенну потьму” — “У нас же й світа, як на те — Одна Сибір неісходима, А тюрм! а люду!..”; “Ми, бач, на тее православні, Щоб вас від іга римського спасать. Адже папісти ви, враги Христові явні” — “На те письменні ми, Читаєм божії глаголи!..”, “Ми настоящі християне...”, “Ви ще темні, Святим хрестом не просвіщенні, У нас навчіться!..”; “У нас, брат, все порядок...” — “У нас! чого то ми не вмієм?..” та ін. Однак тут і мови немає про стилізацію чи прямі запозичення. І Тарас Шевченко, й Іван Франко намаювали у різний час гротескний політичний портрет Росії, незмінний за будь-якої доби своїми панівними, імперськими амбіціями.

Художні прийоми Шевченкової сатири зустрічаються також у двох воєнних видіннях Франка. У першому з них десь у просторій кімнаті “Сидять безмовно українці, По-їхньому, бач, мазепинці”. Поміж ними походжає сам поет, який через “несвободні руки” нічим не може допомогти їм у роботі. Раптом “з великим розмахом вбігає” “молоденький господин”, начебто царський син у довгій військовій формі. А за ним уже чути, як

човгає “сапогами” в коридорі численна рота. Усі прагнуть швидко увійти в кімнату, але зупиняються “в дверей тісненному запорі”:

*Лиш молод провідник впадає,
На мене грізно поглядає,
А потім до своїх: “Ура!”
Потяне за государя!”
І шаблю дає їм знак,
Немов: “Рубайте їх ось як!”
І враз мов із провідника
Зробилась утля тінь яка:
Він посірів, поблід і зник —
Такий завязаний провідник!
І вся ватага як стояла,
Мов здута, враз щезати стала, —
Ніхто ні слова не сказав,
Мов хтось на таблицях змазав¹⁹.*

Ця фантазмагорична сцена нагадує відому метаморфозу у поемі “Сон” (“У всякого своя доля...”), коли царські блюдолизи провалюються в землю, а всесильний самодержець з могутнього ведмедя перетворюється в очах автора на безпорадне кошеня. Аналогічний фінал спостерігав Франко й у другому видінні. Він ніби “бачив” знайоме село, “рідний та нерідний дім”, пусті хати, солдатів у сірому, які саджали людей у кошики на коле-сах, що котилися униз стежками. Сам поет, ховаючись від невідомих прояв, стояв при дверях якогось незнаного дому, аж поки його не помітив старший москаль у шинелі:

*І на підвладних замажав
Він шаблю: “Сюда! Сюда!”
Зі всіх боків пливе їх плав.
“Ось — думаю — буде біда!”*

*Старший на мене показав,
Та вже ні слова не сказав —
Щез і сліду по нім не стало,
Мов хтось на таблиці змазав!*

*І всі ті, що при нім були,
Так само паркою пішли, —*

*Чи багато їх було, чи мало,
Сліду ніякого не стало*²⁰.

Багатогранність Шевченкових ремінісценції у політичній ліриці Івана Франка виразно демонструє не тільки подібність світовідчуття, близькість переживань та настроїв, духовну спорідненість двох національних світочів України, а й творче використання традицій, пошуки образотворчих засобів, закорінених у поезику Кобзаря і суголосних новій епосі.

¹ Див.: Білецький О. Світове значення Івана Франка // Білецький О. Зібрання праць: У 5 т. — К.: Наукова думка, 1965—1966. — Т. 2. — С. 529.

² Іван Франко. Документи і матеріали. 1856 — 1965. — К.: Наукова думка, 1966. — С. 165.

³ Білецький О. Поезія Івана Франка // Білецький О. Зібрання праць: У 5 т. — К.: Наукова думка, 1965—1966. — Т. 2. — С. 469.

⁴ Там само.

⁵ Див.: Донцов Д. Душевна драма І. Франка і його сучасників // Донцов Д. Туга за героїчним: Ідеї і постаті літературної України. — Видання СУМ, 1953. — С. 67-90.

⁶ Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. — К.: Наукова думка, 1989—1991. — Т. 2. — С. 7. — Далі посилаюся на це видання, зазначаючи в дужках том і сторінку.

⁷ Див.: Денисюк І. Четвертий арешт Івана Франка // Дослідження творчості Івана Франка. — К.: Вид-во АН УРСР, 1956. — С. 249-255.

⁸ Франко І. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 т. — Львів: Каменяр, 2001. — С. 24.

⁹ Франко І. Твори: В 3 т. — К.: Наукова думка, 1991. — Т. 1. — С. 65.

¹⁰ Франко І. Твори: У 20 т. — К.: Держлітвидав, 1952. — Т. 11. — С. 314.

¹¹ Некрасов М. Лірика. — К.: Дніпро, 1971. — С. 169, — [Переклад О. Новицького].

¹² Руданський С. Твори: В 3 т. — К.: Наукова думка, 1972. — Т. 1. — С. 77.

¹³ Грабовський П. Вибрані твори: В 2 т. — К.: Дніпро, 1985. — Т. 1. — С. 28.

¹⁴ Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших. 1881—1886. Видав Іван Франко. — Львів, 1906. — С. 118-119.

¹⁵ Голомб Л. Особа і суспільство в українській ліриці кінця XIX — початку XX ст. — Львів: Світ, 1988. — С. 68.

¹⁶ Псалом 52-й (53-й) дуже подібний до псалому 13-го (14-го), який також починається з цих слів: "Безумний говорить в серці своїм: нема Бога" [Псалом 14, 1].

¹⁷ Кисельов О. Література гарту й боротьби: Дослідження. — К.: Дніпро, 1972. — С. 386.

¹⁸ З поетичної спадщини І. Франка 1914–1916 рр. // Мельник Я. І остатня часть дороги...: Іван Франко в 1914–1916 роках. — Львів, 1995. — С. 49.

¹⁹ Діло. — 1915. — №№ 90-92. — 1-3 грудня.

²⁰ Там само.